

نادیاری میژووی کۆیه له سه‌رچاوه‌کانی سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا تویژینه‌وه‌یه‌کی شرۆقه‌کاریه

مه‌هدی عوسمان هه‌روقی¹

¹ به‌شی میژوو، فاکه‌لتی په‌روه‌رده، زانکۆی کۆیه، هه‌رینی کوردستان، عێراق

پوخته

مه‌به‌ست له‌م بابته‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌ له‌ پو‌شاییه‌ میژوویه‌ دوور ودریژه‌ی له‌ میژووی شاری کۆیه‌ به‌دی ده‌کریته‌ به‌هه‌مان شیوه‌ی کورد وکوردستان به‌گشتی که‌پریه‌تی له‌ ماوه‌ی دوورو درێژی نه‌زانراو و نادیار. له‌م تویژینه‌وه‌یه‌دا هه‌ولده‌دریته‌ رێبازی شرۆقه‌کاری په‌یره‌و بکریته‌ بۆ که‌یشتن به‌چه‌ند راستیه‌کی میژووی له‌باری کۆیه‌ له‌رهۆتی شارستانیهدا له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا، ته‌ویش دوا‌ی خستنه‌رووی کورتیه‌یه‌کی میژوو وشوینگی شاری کۆیه‌ له‌سه‌رده‌می نوێ وهاوچه‌رخدا، ئینجا به‌ئاماده‌دان به‌چه‌ند نموونه‌یه‌کی نووسینه‌وه‌ی میژووی به‌گشتی وه‌کاره‌کانی گرنگیینه‌دانی میژوونووسانیش بۆ ئهم شاره‌ ده‌خه‌رتیه‌روو.

هه‌ولده‌راوه‌ به‌پشتیه‌ستن به‌چه‌ند به‌لگه‌یه‌کی شوینه‌واری، وژماره‌یه‌که‌ ده‌قی گرنگی میژووی له‌باری ناوی ناوچه‌که‌، و میژووه‌که‌ی له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌راست که‌به‌ شیوه‌ی ناراسته‌وخۆ باسیان له‌رووداوه‌کانی کردووه‌، گه‌توگۆ له‌سه‌ر ئهم بابته‌ بکریته‌. هه‌وکاری ئهو ناروونیه‌ش له‌ میژووی شاره‌که‌ قسه‌و باسی له‌باروه‌ کراوه‌، هه‌روه‌ها له‌ژێر رۆشنایی لیکدانه‌وه‌ بۆکاره‌ساتیکی سروشتی که‌له‌سه‌ده‌ی شه‌شی کۆچی به‌رامبه‌ر دوا‌زده‌ی زاینی روویداوه‌ لیکدانه‌وه‌ بۆ بارودۆخی کۆیه‌ ده‌کریته‌، وئه‌وه‌ش سه‌لینراوه‌ که‌ ناوچه‌که‌ که‌وتۆته‌ به‌ر لێشاوی کاولکاری سروشتی و خاپوور بوون، هه‌رته‌مه‌ش وایکردووه‌ بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر له‌سه‌ر شاتۆی رووداوه‌کان بزیته‌ و له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌راست میژووه‌که‌ی به‌نادیاری به‌نینه‌وه‌، تا‌کو دوا‌ی ماوه‌یه‌کی دوور ودریژ ئینجا به‌جۆریکی تر باس وخواسی شاره‌که‌ له‌سه‌رچاوه‌کان ده‌رده‌که‌وتیه‌وه‌.

کلیه‌ وشه‌: کۆیه‌، میژوو، خه‌فتیان، سه‌ده‌کانی ناوه‌راست، قه‌لای شیه‌

Abstract:

This research deals with the long historical vacuum that we observe in the history of Koya. We try to apply the analytic method to reach some historical facts about the history of this city during the middle Ages. After presenting a brief description of the location of the city of Koya in the modern and contemporary era, we also refer to some models of writing the history of some areas, and why the historians neglect history of that city.

We tried to discuss the subject of research by relying on some archaeological evidence and a number of historical texts about the name of the region and its history during the middle Ages, which it was indirectly related. We also discussed the reasons for non-subject of the history of the city of Koya. It has been proved that the region witnessed a natural disaster and destroyed in the past, so there is no longer an appearance on the scene of events and its history is unknown during the middle Ages.

Keywords: History, Khafthyan, Koya, Medieval, Shila Citadel

1. پيشه کی

خاکه کاشی زیاتر له گردی بهردینی وره ملی پیکهاتوه، چیاکی روهتن و داری کهمه) دلیو. آر. هی: 1973، ص 34؛ جال فتح الله تهیب: 2008، ل 23.)
به رزی روهی شاره کهش (625) مته ره امله رناستی روهی ده ریاوه له گرنه گرتین چیا کاشی که دهوری شاره کهیان داوه چیا باواچی په که به رزی که کی (1260) مته ره ، وه هیهت سولتان که (1092) مته ره له ناستی روهی ده ریا.
تویو گرافیا شاره کهش چهند تایه مته ندیه کی هیه له وهی که زهویه که کی تاله باشوور و باشووری روتتاوا به ره و باکور و باکوری روتته لات برین به ره به ره به رز ده پته وه . زهویه کانی ناوچه که بریتیه له دریتووهی بانی که کک که زنی چچوک له تی کردون . هره وه ها نه و زنجیره چیا یانه ی له ده ره وهی شاره کهن ته وره کی نوشتاوی بنه رتین که به دوا کی که وانه ی تورو س و زاگرو سه و من ، واته دریتووه نه وهی زنجیره چیا کانی له باکوری روتتاوا ی شاره که ده ستپنده کات به ره و باشووری روتته لات کوتا ییدیت (جال فتح الله تهیب: 2008، ل 23-24.)

له روهی شویتی نه سترو تویه وه هیله کانی پانی و دریتی - کویه ده که وپته نیوان هه ردو و هیل دیریتی 44/56 و 44/15 روتته لات ، وه ردو و هیل پانی 35/28 و 35/45 باکور . تم هه لکه و ته جوگرافیه ی شاره که و تویو گرافیا ناوچه که وایکرو و ه ناو و هه وای مام ناو مند و له بارنی ، ریتی بارنی سالانه ی زورنی وه هندی کجار به فر له ناو شاره که ببارنی ، زو وای باکوری روتته لات که توند و به هیزه به سه ر شاره که دا هه لکات که پنده لیلن ره شه با (طاهر احمد حویزی: 1962، ل 1، 9-10؛ جال فتح الله تهیب: 2008، ل 24). دابارنی باران له هه مو و فه زا که به سیستهمی کهش وه وای ده ریا ناو ده راسته وه په یوه سته ، که هاوینی وشکه ، زستانی سارده و زیاتر باران له نیوهی وهرزی زستاندا ده باریت (جهزا توفیق تالب: 1999، ل 220؛ جال فتح الله تهیب: 2008، ل 25).

سه بارت به میزووی شاری کویه سه رته له باره ی سه رده می کون له سه رچاوه ره سه ن وکونه کان نه وه شتیکی نه و تو ده ستنا که وی ، به لام به پنی هه ندی جیاهه ی شوینه واری که دوزراونه ته وه ده رخری نه و من که ناو ده دانی وژیان له ناوچه که دا هه بووه نه که رچی جیاوازی له شوینگی شاره کهش هه بووه ، نه و چهند قه لاو په رستگایه ش که دوزراونه ته وه وه ک قه لای شیه له که ده که وپته باشوری نیستای شاره که ، یان باشوری گوندی هه رمته (شوینه وارناسینک: 1998، ژ 6، ل 142) ، یاخود شوینه واری ساتو قه لعه له گوندی ساتو و قه لایه و که و توت به شی باشوری روتته لاتی شاری کویه (جال فتح الله تهیب: 2008، ل 33). له گه ل هه ندی شوینه واری تر ، وچهند نامازه به کی سه رچاوه کانی سه رده می نوی هه رله باره ی نه و قوناغه میزوویه . هه رچی میزووی شاری کویه به له سه ده کانی ناو ده راسته که جیگی باسه نه وه له سه رچاوه میزوویه کانداییدنه کی و ناروونیه که هیه ، نه که رچی ژماره به که له سه رچاوه نوی هه ندی روداویان هه لمبه ستووه ، به لام به ته وای دوورن له راستیه وه له به رته وهی شاری کویه له سه رچاوه میزوویه کاندایه وکو خوی بوونی نه ، ته نها یه ک یان دوو نامازه نه ی که به شینوهی ناراسته وخو ده توارنی لیکدانه وهی بۆ بکری و له باره ی میزووی شاره که قسه و باسی له سه ر بکری ، یان به پشینه ستن به و جیاهه شوینه واریانه ی به م دوا یانه له ناوچه کانی

دیابوونی میزووی شارو شارو چکه کانی هه رمیلله تیک دیابوونی میزووی ژیا ریه تی ، بویه گرنه بۆ کورد له ریکه ی تویینه وهی نه کادیانه وه دوور له هه ست و سوزی نه ته وایه تی به دوا ی میزووی پچریچی خویدا بگه ری ، به دلنیا ییه وه دوا ی ده رکه و تی ده ستووسی نوی میزووی ، نه نجامدانی به رده وای هه لکولینه شوینه واریه کان زور له راستی ژیا یی کومه لکه و نه ته وه که ی بۆ روون ده پته وه ، و ده توائت بیکات به نه مایه ک بۆ دارشتنی پانی داها تووی نه وه کانی نیستا و داها تووی ، له هه مان کاتدا و له مده انه وهی هه مو و نه و تومت وگوته هه لمبه ستر اونه ی له لایه ن نه ته وه کانی دراوسیوه ده درینه پالی ، له پیلکی و دوا که و توی ، و دوور بوون له ژیا ر و شارستانیه ت ، و نه چه ی نه ته وایه تیه که ی نه وهی که سه رنجی تویزه ری راکیشا له گرنه گیدان به و با به ته هه ستر کدن بوو به به رسیار یه تی نه کادی له وهی که به شیکی گرنکی میزووی کورد به نادیا ری ماوه ته وه ، هه ره وه ها پنی نه کی بۆ له وهی که ماموستا بۆ له به شی میزووی زانکوی کویه - شاری کویه له هه مان کاتدا که باس له بابیه تی میزووی سه ده کانی ناو ده راستی کورد و کوردستان بکات ، نه توائی تیشکیک بخاته سه ر نه و ناوچه یه ، و له به رامبه ر خویندکاره کانی ده سه ته وه ستان بۆ ، و به رده وای نه وگوته یه دوو باره بکاته وه و پلنت : ((زانیار مانیه.)) ...

بویه هه و له رواه له م تویینه وه یه دوا ی دیاری کورنی هه لکه و ته ی جوگرافی شاره که و هه لمسه نگان دیک بۆ نه و به شی میزووی شاره که که دیاره ، نیجا شره قه ی نه و به لکه شوینه واری و میزوویانه ی بکات ، که به شپوه یه کی ناراسته وخو گومان ده کریت په یوه ندیان به دیاری کورنی به شیکی میزووی کویه وه هه پت ، دوا ی نه و هه ش یه که یه که خال له سه ر نه و هۆکارانه داتراون که ده کریت فاکه رین بۆ نه وهی میزووی شاره که روون و دیار نه پت له و قوناغه میزوویه ، له کوتا ییشدا دوا ی نه نجامدانی لیکولینه وه که تویزه ده گات به چهند ده رته نجامیک که له کوتا ییدا خراونه ته روو .

تویزه له نووسی تویینه وه که دا پابه ندی ریازی شره قه کاری میزووی بووه له هه لمسه نگان دیک به لکه شوینه واری و ده قه میزوویه کاندایه ، له کوتا ییدا هیواداره توانییتی وه ک وه فایه ک که لیکنیک له میزووی شاری کویه و کوردستان له سه ده کانی ناو ده راست پر بکاته وه .

2. ته وهری یه که م: بوخته یه کی جوگرافی و میزووی شاری کویه:-

شاری کویه نه و قه زایه یه که له روهی کارگیریه وه سه ر به پاریزگی هه ولیره ، و ده که وپته به شی روتته لاتی پاریزگی که له دوری 75 کم ، له سه ر نه خشه ی عیراقیش ده که وپته باکوری روتته لاتی نه م ولاته له نیوان هه رسنی پاریزگی هه ولیر ، که رکوک ، سلینانی (علی سیدو گورانی: 2000، ل 166؛ عبدالله غفور: 2002، ل 92-93؛ جال فتح الله تهیب: 2008، ل 28) . تم شاره له سه ر پاتانی چهند گردنیک دروستکاره ، سنووری کارگیریشی هاو سنووره له گه ل قه زای شه قلاوه له باکور ، که رکوک له باشوور ، سلینانی له روتته لات ، و هه ولیر له روتتاوا ، سنووری سروشتی شاره کهش بریتیه له (ناوچه ی خوشناوه تی له باکور ، زنی چچوک له باشوور ، ده شتی بتوین و دوی خه لکان له روتته لات ، به سستی شه لغه (شرغه) و به رزایه کانی دینه وان له روتتاوا . جوری

الشعار: 2005، ج 5، ص 150)، شه قلاوه-شقلاباد- (أبن حوقل: 1939، ص 191؛ ياقوت الحموي: 2010، ج 5، ص 150)، پشدر (أبن الشعار: 2005، مج 4، ص 294؛ دمهدي عوسان هه روتی: 2015، ل 222-223)، وه چه دینی تر ... هه رله سه ده کانی ناوه راست، به لام ناوچه ی کویه هیچ ناویکی نابردیت تا کو سهرده می میژووی نوی، دوا ی ئەوی تهواو ناوه دانی تیدا دروستبۆتهوه وگهشی سهندۆتهوه له سهرده می میرنشینه کانی بابان سۆران. کهواته هه موو ئەو هۆکارانه ده کړیت له بهرچاو بگيرين بۆ ديارنه بوونی و ناروونی ئەو ماوه زۆری میژووی کویه له سه ده کانی ناوه راستدا.

به لام نزیکه ی چوار سه ده دوا ی ئەم رووداوه له کاتی شهرو مملاتی نیوان دهولهتی عوسانی و سه فه ویدا به کویره دیقی یه کیك له گه ریده کان ده رده که ویت دوا ی دارمانی قه لای خه فتیان زۆر به گه رهو به هیزی و فراوانی له لایهن ده سه لاتداران بونیاد نراوته وه بۆیه له رووداوه کانی نیوه ی یه که می سه ده ی ده ی کوچی/شازده ی زاینی له نه نجاهی هه لمه تی سولتان سولجانی قانونی دووباره ناوی قه لای خه فتیان ده که ویت تهوه تپو نوو سراوه میژووییه کان و له رووداوه سیاسی و سه رباره یه کان رۆلی گرنگ ده یینیت، به لگهش بۆ ئەوی قه لایه که جارنیک روخاوه و بونیاد نراوته وه ئەوه یه که له سه رده می میر سورخاب له سالی 493 له وه ده جیت قه لایه که به واده یی سه رده می عوسانی زۆر گه رهو سهخت نه بووه بۆیه به ئاسانی له لایهن توره که سه لغه ریه کان ده گړیت، به لام نه بجاره له سالی 942 ک/ 1535 هیزیکی گه ره ی وه که دهولهتی عوسانی وخاوهی سوپایه کی گه ره بۆ ده ستبه سه رداگرتی حسابی تاییهت ده کات وخپوهنگا له به رابه ر قه لایه که داده مزرینیت (بروانه: مطراقی زاده: 2003، ص 114)، هه ره وکو له وه سفی ناوبراو بۆ قه لایه که ئەوه روون ده یته وه که ئەو قه لایه ی سه رده می ئەو تهواو جیاوازه له گه ل ئەوه ی پیشووتری له سه رده می عه نازی له رووی بونیادنان، پتهوی، و فراوانی، وگه ره یه وه، هه ر بۆیه وه که له وه سفی قه لایه که داده مزرینیت: ((.. قه لایه که له تپو ویلایه تی کوردستان که ناسرابوو به به هیزی بناغه و بونیادنا نه که می، و تاوه رده کانی باوهشیان به ئاساندا کردبوو، وه شوپتی نیشته جیوونی سولتانه کانی رابردوو بوو، ئەو پاشایانه ی رابردوو که هه رکاتی هه ولیان بۆ دای دده ستی به سه رداگرن لییان یاخی ده بوو و به رگری ده کرد سه ره ی چهن دین هه ولی زۆر بۆیان نه ده گرا، ئەوه وه کو راوکردنی بالنده ی عه نقا بوو له ئاسه ته می، وه گرتی هاوشیوه ی قه لای ئه ستیره کان بوو له سهختی ئەوه ش قه لای خه فتیان بوو)) (مطراقی زاده: 2003، ص 114). به لام له دریه ی باسه که یدا وه که ده رده که ویت تا کو ئەو کاته واته ناوه راستی نیسانی 1535 ئەو قه لایه سه ره خه بۆوه و سه ردارو کاربه ده ستانی خۆی هه بووه، و ناوچه یه کی فراوانی به رتیه بردوو، به لام له وکاته وه ده یته سه ره به ده سه لاتی عوسانی تا کو په یدا بوونی مملاتی له تیوان میرنشینی سۆران و بابان له سه ر کویه، ئەویش دوا ی ئەوه ی شوینه که می ده گوازیته وه بۆ ئەو شوینه ی ئیستاوه دین به لیوا، به لام سه بارهت به شوینه کۆنه که شی له وه ده چی که له لایهن عوسانیه کانه وه رووخیزاییت له بهر سهختی قه لایه که، و مه ترسی یاخیوون له ده سه لاتی ناوه ندیان، هه ر بۆیه ش ناوه دانه که یان گواستۆته وه بۆ کویه ی ئیستا، و سه رباره گی تاییهتی وه کو قه شله یان تیدا دامه زرانده وه.

5. ده رته نجام:

دوا ی لیکۆلینه وه هه لسه نگانانی به لگه شوینه واری و میژووییه کان توێژه ده کات به م نه نجامانه ی خوا ره وه:

1. شاری کویه له سه ده کانی ناوه راستدا ناوی به قه لایه ناسراوه که ناو ده بری به قه لای سورخابی کوری به دری عه نازی، وه هه شوپنگه ی شاره که ش له وشینه ی

بومه له رزه یه کی گه ره و کاربگه ر ده کات له ناوچه یه کی هه ولیز-آربل- به یی ئەوه ی ناوی ئەو ناوچه یه به یی جانا یا له به رته وه بووه که نوو سه ری ده قه که نوو سه ریکی نادیاره، و له دوا ی سالی 655 ک/ 1257 ز مردوو، و له هه ولیز دوو ربوو وه شه رله زایی تهواوی ناوچه کانی ده ور به ری هه ولیز نه بووه، یان ئەو سه رچاوه ی زایناریه که می لئوه رگرتوو به و جۆری پینداوه. دواتریش له سه رده می دوا ی ئەو سه رچاوه ی دیکه ش دین هه مان زایناری ده به خشن به که مینک گۆرانکاریه وه به یی ئەوه ی ناوی شوینه که به یی.

به گویره ی باسکردنی رووداوه که گومان ده کړیت له کویه روویدانی هه ره وکو ئاماژه ی بۆ ده کړیت: له سالی 575 ک/ 1179 ز له ناوچه شاخاویه کانی سه ره به هه ولیز له دوا ی تاریکی بومه له رزه یه که روویداوه (المجهول: 2010، ص 107؛ أبو شامة: 2002، ج 3، ص 36)، واته: له دوا ی رۆژتاوا بوون له ناوچه شاخاویه کانی شاری هه ولیز ئەم بومه له رزه یه روویداوه ئینجا له دریه ی باسه که داده مزرینه ده که نه، دواتر وه له کاتی رۆژه لاین و به یانه که می دووباره له رزه یه که میجان روویداوه، ئەه گه رچی ئەم چپایانه چهن دین ذیراع بال تیوانیان بووه به لام خۆیان به یه که تر کیشاوه و گه راوته وه شوپتی خۆیان، ژماره یه کی زۆر گه شه به رد که وتۆته خوا ره، وه قه لایه کی زۆریش روخاوه، ژماره یه کیش له گونده کان له ناوچوون به دانیشتاوه که به وه (المجهول: 2010، ص 107؛ أبو شامة: 2002، ج 3، ص 36). هه ره وها أبو العاد الحنبلی له باسی ئەو بومه له رزه یه داده مزرینیت: ((بومه له رزه یه که له سه رووی هه ولیز روویدا به هۆیه و چپاکی خۆیان به یه که تر داده، و رووباریکی لیبو ناوه که می سۆر هه لگه را به هۆی خویتی مردوان، واته قوربانیا یی ئەو کاره ساته)) (د.ت. ج 4، ص 249). به گویره ی ئەم ده قه ش که باس له بوونی رووباریک ده کات له شه رکه گوايه به هۆی خوینه وه سۆر بووه، ده ییت ئەم رووداوه له نزیک یه کیك له رووباره کان روویداییت یان ئەو ناوچه یه ئاویکی رۆیشتی له شتیوه ی رووباری لیبو ویت وه کو کویه که له سه رده مانی کۆندا ئەو ئاوه ی له نزیک شیه هه بووه یان ئەوه ی به سه ر ره زانی ئیستادا ده رۆی ئاویکی گه ره و له شتیوه ی رووباریک بووه.

هه ره وها ئەو بومه له رزه یه به گویره ی ئەو باسه ی ده کړیت هه ره به هه مان رووداوه ده جیت که سبط أبو الجوزی (م: 654 ک/ 1256 ز) له رووداوه کانی سالی 574 ک/ 1178 ز باسی لیبو ده کات (بروانه: 1951، ص 353؛ السیوطی: 1987، ص 193-194)، له هه مان کاتدا ده کړی بوتری که له وانه یه ئەو گرانیه ش که توشی شاری هه ولیز بوو وه که أبو المستوفی ئاماژه ی بۆ ده کات هه ره له و سالاها (2013، ق 5، ص 214)، به هۆی کایگه ریه کانی ئەو بومه له رزه یه بوو ییت (بروانه: د.مه دی عوسان هه روتی: 182، 2015، 183).

به وه هۆیه وه ده کړیت لیکچونیک تهواو له تیوان وه سفی ئەو شوینه ی له ده قه که باسکراوه، که بومه له رزه که می تیدا رووداوه له گه ل کویه خه فتیان دروست بکه ی، به بوونی چپاو رووبارو ئاوه قه لاو گوند و ناوه دانی له ده وری قه لاکه واته قه لای سورخابی کوری به دری عه نازی، دوا ی ئەو رووداوه و ناوه دانه کانی ده ور به ریه وه له ناوچوو یان به هۆی ئەو برسیه تی وگرانیه ی به دوا ی خۆیدا هیناویه تی به تهواوی ناوچه که می چۆلکردوه جگه له ژماره زۆری که به بومه له رزه که مردن و له ناوچوون.

هه ر ناوه هینانی ناوچه که له سه رچاوه ی میژووی سه ده کانی ناوه راست له و به رواه به دواوه به لگه یه له سه ر ئەوه ی ژباړی ناوچه که به هۆی ئەو رووداوه خاپور بووه و نه ماوه، وه کو ناوه دانه کی دیاو شایه ی به شداریکردن نه بووه له رووداوه میژووییه کانی ئەو ماوه یه، به به لگه ی جیاوه شوینه واریه کایش هه رته وه ده رده خه که پیشووتر هه بووه به لام دارماوه و ته نها پاشاوه ی شوینه واری گه یشتۆته ئیمه.

به لگه یه کی تر ناوه هینانی ناوچه کانی تری ده ور به ریه تی له سه رچاوه کان وه کو: (أبن

ئێستای نەبووه بەلکو دەکەوتە باشوری ئێستای شارەکە واتە باشوری گوندی هەر مۆتە .

2. هەموو ئەو گوتانەى لەسەرچاوه نوێیهکان لەبارەى میژووێ شارەکە لەسەدەکانى ناوەراست گوتراون رەتدەکێتەوه بەتایبەتی لەبارەى سەرەتاکانى سەردەمى ئێسلامى ، بەلکو ئەو ديارە تەنها میژووێ ئەو شارەیه کە لەسەرەتای سەردەمى خێلافەتى عەباسى لەناوەراستى سەدەى دووهمى کۆچى /هەشتى زاینى لەگەڵ نیوەى دووهمى سەدەى پێنجى کۆچى /یازدەى زاینى ، هەر وەها نیوەى یەکەمى سەدەى دەى کۆچى /شازدەى زاینیه ، کە بەهۆى ئەو بەلگە شوێنەوارى و میژوویانەى لێیان کۆلرایەوه ئەوەیان دەرخواست کە ئاوەدانیهکی زۆر قەلایەکی گەورە بەناوى خەفتیانى سورخاب کۆری بەدرى عەنازى لەناوچەکەدا هەبووه و کارى کرین و فرۆشتنیشى تێدا ئەنجامدراوه و پریبووه لەبازار ئاوەدانى . تەنانهت لەکۆتایەکانى سەدەى پێنجەمى کۆچى ، و نیوەى یەکەمى سەدەى دەى کۆچى /شازدەى زاینیه بەشداری رووداوه سیاسى و سەربازیهکانیشى کردووه ، بەشیکیش بووه لەمۆلکەکانى میرنشینى عەنازى ، قەلایەکش هەر لەلایەن میرى ناوبراو دروستکراوه .

3. هەر وەها کە یەشتین بەو دى کە لەو ماوه بەتالانەى لە میژووێ کۆیهدا هەیه هۆکارەکی بەشیکى پەيوەندى بە وەهەیه کە ئەو ناوچەیه له رێگا بازرگانیهکان دابریزراوه و رێگای هاتوچۆى لەسەر وەهەبووه ، بۆیه بەشداری رووداوهکانیش نەبووه ، لە نووسراوه میژووییه کانیش دەر نەکەوتوووه ، بەلام بەشەکی تری له چارەگى سێهەمى سەدەى شەش کۆچى / دوازدەى زاینیه کەوتۆتە بەردارمان و کۆلکاری کارساتە سروشتیهکانى وەکو بۆمهلهرزە و بەشى هەر زۆرى خەلکەکەى لەناوچوون ، ئەو دى تریشیان بەهۆى بلابوونەو دى برسێتى و گرانی ناوچەکەیان بەجێهێشتوووه و کۆچیان کردووه ، بۆیه لەسەرچاوه میژووییهکانیش باس و خواسى نەماوه و بزر بووه .

4. قەلای خەفتیان لەدواى دارمان و خاپوور بوونى ناوچەکە ، لەلایەن دەسلەتدارانى دووبارە بونیادنراو تەوه بەلام زۆر بەگەر و فرأوانى و پتەوى و سەختى ، بوو تە شۆپى زۆر لەمیر و دەسلەتدارانى سەربەخۆ ، و ناوچەیهکی فرأوانیش له لهدوورو بەرى خۆى لایەن ئەم قەلایەوه بەر یۆههراوه .

5. لەدواى دەست بەسەرداگر تى قەلای خەفتیان لەلایەن عوسانییهکان روخنیراوه لەبەر سەختى ، و مەترسێ یاخیبوونى لەناوهند ، بۆیه شوێنەکەشى بەجێ بوونى شورا گواستراو تەوه ئەو شوێنەى ئێستای کۆیه ، و سەربازگەى تايهەتى وەکو قشلهیان تێدا دامەزراندووه .

6. سەرچاوه:

٦.١ سەرچاوهى کۆن:

صورة الارض-المعروف ب-كتاب المسالك والممالك والمغاز والممالك ، ط2، مطبعة بريل، (لیدن: 1939).

.....تحقيق: بشار عواد معروف – صلاح محمد جراز ، دار الغرب الاسلامى ، (تونس: 2013) ، ق5.

.....المشترك وضعاً والمفترق صقعا ، تحقيق: فردينان وستنفلد ، دار

ومكتبة بيبليون ، (جبيل-لبنان: 2009) .

أبن الاثير: على بن أبى الكرم محمد بن محمد بن عبدالكريم بن عبدالواحد الشيبانى الجزرى ((ت: 630هـ/ 1232م.))

أبن الشعار : كمال الدين أبى البركات المبارك الموصلى ((ت: 654هـ/ 1256م.))

ابن العاد الحنبلى : أبى الفلاح عبدالحى ((ت: 1089هـ/ 1678م.))

ابن الفوطى : كمال الدين أبى الفضل عبدالرزاق البغدادى ((ت: 723هـ/ 1323م.))

ابن المستوفى : شرف الدين أبى البركات المبارك بن احمد اللخمى الاربلى ((ت: 637هـ/ 1239م.))

أبن حوقل : أبى القاسم محمد بن على النصيبى ((ت: 367هـ/ 977م.))

أبو شامة : شهاب الدين عبدالرحمن بن اساعيل بن ابراهيم بن عثمان المقدسى دمشقى الشافعى ((ت: 665هـ/ 1266م.))

تاريخ أربل المسمى نهاة البلد الحامل بمن وردة من الامائل ، تحقيق: سامى بن السيد خماس الصقار ، منشورات وزارة الثقافة والاعلام ، دار الرشيد، (بغداد: 1980) ق1.

تاريخ دولة الاكراد والاتراك (تاريخ دولة الاكراد)، تحقيق: موسى مصطفى الهسباني ، منشورات ومطبعة جامعة دهوك، (دهوك: 2010).

الحوادث الجامعة والتجارب النافعة فى المائة السابعة ، تحقيق: مصطفى جواد ، المكتبة العربية ، (بغداد: 1932).

رحلة مطراقي زادة، ت: صبحى ناظم توفيق، تحقيق: د. عماد عبدالسلام، المجمع الثقافى، (أبو ظبى: 2003).

رحلة نيور الى العراق فى القرن الثامن عشر، ت: د. محمود حسين الامين، (بغداد: 1965).

سبط أبن الجوزى : شمس الدين أبى المظفر يوسف بن قراولى التركى ((ت: 654هـ/ 1256م.))

السيوطى : جلال الدين بن عبدالرحمن بن أبى بكر ((ت: 911هـ/ 1505م.))

شذرات الذهب فى اخبار من ذهب ، دار الكتب العلمية ، (بيروت: د.ت).

فلانده الجمان فى فرائد شعراء هذا الزمان، تحقيق: كامل سلمان الجبورى ، منشورات محمد على بيضون، دار الكتب العلمية ، (بيروت: 2005).

الكامل فى التاريخ، دار صادر ، (بيروت: 2009).

كتاب الروضتين فى اخبار الدولتين النورية والصلاحية ، منشورات محمد على بيضون، دار الكتب العلمية ، (بيروت: 2002).

كشف الصلصلة عن وصف الزلزلة، دراسة وتحقيق: محمد كمال الدين عزالدين، عالم الكتب، (بيروت: 1987).

المجهول: مؤلف ((توفی بعد: 655هـ/1257م.))

مراة الزمان فی تاریخ الاعیان, مطبعة دائرة المعارف العثمانية, (حیدر اباد الدکن: 1951).

مطراق زاده: نصوص افندی السلاخی, ابن عبدالله قره کوز ((ت: بعد 958ک.)) /

معجم البلدان, 8, دار صادر للطباعة والنشر, (بیروت: 2010).

نیبور: کارستن

یاقوت الحموی: شهاب الدین ابی عبدالله یاقوت بن عبدالله الحموی الرومی البغدادی (ت: 626هـ/1229م)

٦.٢ سهراوهی نوئ-ژئدهر:-

١. بهزمانی عهههه:

د. حسام الدین علی غالب النقشبندی:

* - الكرد فی لرستان الصغری (الشالیة) وشهرزور خلال العصر الوسيط "دراسة سياسية وحضارية", مؤسسة ژین, (السليمانية: 2011).

دبلیو. آر. هی :

* - سنتان فی کردستان "1920-1918", ت: فؤاد جمیل, مطبعة الحافظ, (بغداد: 1973).

د. سعیدی عثمان حسین:

* - کردستان الجنوبية فی القرنين السابع عشر والثامن عشر, کتیبفرۆشی سوران, مطبعة سیم, (سليمانی: 2006).

طه باقر -د. عبد العزيز مجيد:

* - طرق البحث العلمي فی التاريخ والاثار, وزارة التعليم العالي والبحث العلمي, (بغداد: 1980).

د. عماد عبدالسلام رؤوف:

* - دراسات وثائقية فی تاريخ الكرد الحديث وحضارتهم, وزارة الثقافة, (أربيل: 2008)

لونكریک: ستيفن همسلي

* - اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث, ت: جعفر الخياط, ط6, (بغداد: 1985)

د. ناهض عبد الرزاق:

* - المسكوكات, مطبعة دار السياسة, (الكويت: د.ت).

٢. بهزمانی كوردی:

جهزا توفیق تالب:

* - بایهخی جیۆپۆلتیکی دانێشتوانی ههڕێمی کوردستانی عێراق, چاپخانهی دلێر, (سليمانی: 1999).

جمال فتح الله تهييب:

* - کۆیه 1918-1958 (ليکۆلینهوهیهکی میژوویه سیاسیه), چ2, چاپخانهی شههاب, (ههولێر: 2008).

د. زرار صديق توفيق:

* - کورد و کوردستان له رۆژگارێ خيلافهی ئيسلاميدا (16-656ک/637-1258ز), چاپخانه رۆژههلات, (ههولێر: 2010).

شوينهوار ناسيک:

* - ناگرێ په‌رستگای زه‌ردهشتی سپی له‌قه‌لای شيله, گۆفاری هه‌زارمێرد, ژماره 6, (سليمانی: 1998).

طاهر احمد حويزی :

* - میژووی کۆیه, چاپخانهی الوفا, (بغداد: 1962).

عبدالله غفور :

* - فرههنگی جوگرافی کوردستان, ده‌زگای سه‌ردهم بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه, (سليمانی: 2002).

علی سیدو گورانی :

* - له‌عه‌نه‌وه بۆ ئامێدی, و: تالب به‌رزنجی, ده‌زگای سه‌ردهم بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه, (سليمانی: 2000).

فؤادی تاهير سادق :

* - هۆشیاری میژوویی, ده‌زگای سه‌ردهم بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه, (سليمانی: 2001).

د. مه‌ه‌دی عوسمان هه‌رونی :

* - نه‌ه‌مه‌قی و کاره‌ساته‌کانی کوردستان له‌سه‌ده‌کانی 6-12/14ز, چاپخانهی رۆژههلات, (ههولێر: 2015).

پاشکوکان:

پاشکوی ژماره (1) درهه می زیوینی سه رده می خلیفه نه بو جه عفری مه نسور وه رگیراوه له: د. ناهض عبدالرزاق: المسکوکات، ص 213-214.

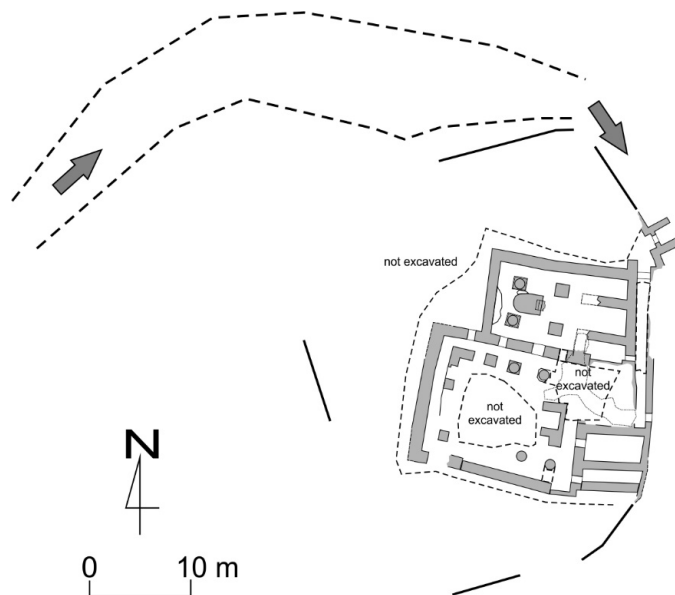

پاشکوی ژماره (2) وینهی شوینهواری قهلاهی شیهله

پاشکوی ژماره (3) - وینهی پاشاوهری شوینهواری قهلاهی شیهله

پاشکوی ژماره (4) نه خشی قه لای شیه

پاشکوی ژماره (5) وینهی شوینگهی قه لای شیه

پاشکوی ژماره (6) وینهی پاشاوهی شوینه واری قه لای شیه